

ΚΡΗΤΗ = ΧΑΝΔΑΞ = ΗΡΑΚΛΕΙΟΝ

I

Συμεών ὁ μεταφραστὴς περὶ Ἀνδρέου τοῦ ἐν τῇ Κρίσει († 19 Ὀκτ. 766.): «*ἤνεγκε μὲν γὰρ αὐτὸν ἢ εὐνομοιάτη ποτὲ τῶν πόλεων Κρήτη*»¹. Ἀλλὰ Κρήτη πόλις ξενίζει, ἀφοῦ ἡ νῆσος οὕτως ὀνομάζεται. Διὸ ὁ Β. Λαούρδας διώρθωσε «*ἤνεγκε... τῶν πόλεων Κρήτης Γόρτυνα*»², καὶ ἄλλα ἐπαγόμενος ὅτι δῆθεν ὁ ἅγιος ἐγεννήθη ἐν Γορτύνη καὶ διέμενεν ἐν Κάστρω (Χάνδακι, ὡς εἶτα ὀνομάζετο τὸ νῦν Ἡράκλειον Κρήτης)! Ὅμως τὸ χωρίον οὐδεμιᾶς διορθώσεως ἔχει ἀνάγκην, ἀφοῦ Κρήτη εἶναι καὶ ἡ νῆσος καὶ ἡ πρωτεύουσα αὐτῆς πόλις, οὐ μόνον διὰ τοὺς Ἑνετοὺς (isola di Candia, città di Candia) ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς Ἑλληνας:

Τῷ 1702, Νοεμβρ. 24 ἀπαντῶμεν «*Ἐγὼ Μελέτιος ἱερομόναχος ὁ Μπουνασέρης ἐκ νήσου καὶ πόλεως Κρήτης*»³. Τῷ 1595 Μελέτιος ὁ Πηγᾶς ἀπευθυνόμενος πρὸς τοὺς κατοίκους τοῦ Κάστρου γράφει «*Οἱ κατὰ τὴν λαμπροτάτην καὶ θεοφύλακτον Κρήτην διαιτώμενοι...*»⁴. Τὸ πρᾶγμα ὅμως εἶναι περισσότερον ἐμφανὲς εἰς τὸν «Κρητικὸν Πόλεμον» τοῦ Μαρίνου Τζάνε Μπουνιαλῆ⁵, λέγοντος:

καὶ ὅαν ἐμπήκα ᾗς τῶν Χανιῶν τὸν κάβο κι' ἐχαθῆκα,
ἀπὸ τὴν Κρήτην βλέπομεν ἄρμενα κι' ἐφανῆκα. (214, 7-8)

¹ Migne, P.G. 115, στ. 1112.

² «Κρητ. Χρονικά» Ε', 1951, σ. 35. Διατί ἐπροτίμησεν ὁ Λαούρδας τὸν τύπον (ἢ) *Γόρτυνα* ἄγνωστον. *Γορτύνην* λέγει αὐτὴν ὁ Μιχαὴλ Ἀποστόλης, παρὰ Legend, BH XV et XVI s. B', σ. 236 καὶ παρὰ Noiret, Lettres Inédites σ. 71: «*Κυ. δωματιῶν μυρίων εἰς Γορτύνην ἐσαεὶ ἐρχομένων*». Καὶ προκειμένου περὶ ἀρχιερέως «ὁ *Γορτύνης Παῦλος*», Ἀθ. Παπ. Κεραμέως, ΑἰΣ Δ', 1897, σ. 235 (μαρτύριον ἁγίων δέκα). Pio Fr. de' Cavalieri, I dieci Martiri di Creta, «Miscellanea G. Mercati» V, 1946, 38 «*Παῦλος ὁ ἀγιώτατος ἐπίσκοπος τῆς κατὰ Γορτύνης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας*». Αὐτόθι σ. 30, 23 ὅπου τὰ ὀνόματα τῶν δέκα ἁγίων καὶ ὡς τόπος καταγωγῆς ἀντὶ «ἀπὸ δὲ *Λεοβένης Πόμπιος*» ἀναγνωστέον ἢ «ἀπὸ δὲ *λέγω Βήνης Πόμπιος*» ἢ «ἀπὸ δὲ *Λεβήνης...*» διότι καὶ Βήνη καὶ Λεβήνα ὑπῆρχον κρητ. πόλεις.

³ Κ. Ἀμαντος, Συναϊτικά Μνημεῖα ἀνέκδοτα, Ἀθ. (1928), σσ. 90-91.

⁴ Ἀγαθ. Νινολάκη, Ἡ πρὸς τοὺς Κρητας ἀλληλογραφία Μ. Πηγᾶ, ἐν Χανίοις 1903, σσ. 39-40.

⁵ Κατὰ τὴν ἔκδοσιν Ξηρουχάκη, ἐν Τεργέστη 1908.

Οἱ Ρεθύμνιοι διαταχθέντες νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν ἀκρόπολιν των, συναν-
τοῦν τὸν Τοῦρκον Χροσαΐνην, ὁ ὁποῖος τοὺς ἐρωτᾷ :

*ἂν εἶν' Ῥωμαῖοι... καὶ ἂν πάσινε 'ς τὴν Κρήτην,
κι' ἂν θὲ νὰ σταματήσωσι νὰ τῶν-ε-δώσῃ σπίτι.
Κι' εἶπαν του πὼς θὰ πάσινε, γιατί 'ναι τὰ παιδιὰ τως
'ς τὴν Κρήτην κι' οἱ γυναῖκες τως κι' ὅλα τὰ πράγματά τως.
Τῶν εἶπε «Τί λογιάζετε, τὸ Κάστρο ὡσὸν φιάσω,
θὰ πάρω τὸ φουσοῦτο μου, τὴν Κρήτην σας νὰ πιάσω»¹. (223, 19 – 24)*

*Τὰ μπεργιαντιά 'τονε 'δεκεῖ καὶ μπαίνει καὶ γυρίζει
στὴν Κρήτην δίχως νίκῃσιν καὶ τίποτις δὲν χροῖζει.* (318, 1 – 2)

ἔπου ὁ στόλος ἐπιστρέφει εἰς τὴν Κρήτην, τὸν λιμένα τοῦ Χάνδακος.

Χάντακας τώρα κρᾶζομαι καὶ Κρήτης τιμημένη,... (299, 8)

ἔπου τὰ χωρία εἶναι ὄντως διδακτικά.

Ὡς πρὸς τὸ Χάνδαξ² ὀνομάζεται οὕτως ἡ πόλις παρὰ βυζαντινοῖς ὡς *Μιχ. Ἀτταλειάτης* (Bonn) σ. 225 (*πλησίον τοῦ κάστρου τοῦ Χάνδακος*), *Φραντζῆς*, *Χρονικὸν* (Bonn) σ. 238 (*ἐκ τῆς πόλεως λεγομένης Χάνδαξ*), ὁ *Μ. Ἀποστόλης* ΒΗ, Ἔνθ' ἄνωτ. σ. 267 (*εἰς τὸν Χάνδακα τῆς Κρήτης*) κ.ἀ.³ Παρὰ δὲ *Μπουναλιῆ* ὁ Χάνδαξ γεν. Χάνδακος (136, 1) καὶ Χάνδακας (299, 8) καὶ Χάντακας (196, 15) γεν. τοῦ Χάντακος (231, 7) καὶ τοῦ Χανδάκου (237, 1)⁴.

Ἡ δὲ Γορτύνη καὶ *Γόρτυς* ἀπαντᾷ ὑπερμεσοῦντος τοῦ 13' αἰ. «καθὼς ψάλλεται παρὰ τῶν νέων ἐν πόλει *Γόρτυνι*»⁵. Ὁμοίως καὶ ἡ Κνωσὸς ταυ-
τίζεται μὲ τὸν Χάνδακα «*Παῦλος ταπεινὸς ἐπίσκοπος τῆς θεοσώστου πόλεως Κνωσοῦ ἦτοι τοῦ Χάνδακος*»⁶.

II

Ἄωνύμου Ἐγκώμιον εἰς Ἅγιον Ἀνδρέαν τὸν ἐν τῇ Κρίσει «ἦν δὲ

¹ Δηλαδή: μόλις φθάσω εἰς τὸ διαμέρισμα Χάνδακος, θὰ καταλάβουν τὰ στρα-
τεύματά μου τὴν πόλιν.

² Περὶ τοῦ ἐτύμου καὶ τοῦ σχηματισμοῦ πρβλ. Γ. Ἰ. Κουρμούλη, Περὶ
τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως Χαννία, Ἄθ. 1937, σ. 27, καὶ σ. 27 σημ. 1.

³ «*Ἰωάννης Χιονόπουλος ἐκ Χάνδακος*» (1419) γραφεὺς κώδικος. Ἄθ. Παπ.
Κεραμέως, Μαυρογ. Βιβλιοθ., σσ. 116 - 117.

⁴ Πρβλ. «ἡ χώρα τοῦ Χανδάκου» εἰς ἐνθύμησιν κώδ. 4646 1ε' αἰ. Μονῆς Ἰβή-
ρων, Λάμπρος, Κατάλογος Β', σ. 164β. Ἀνόητος εἶναι ἡ αἰτ. τὸ Χάνδα, «Κρητ.
Χρον.» Γ', 1949, σ. 583, ἦν ὀρθῶς συνεπλήρωσεν ὁ Λάμπρος Χάνδακα ἐν ΝΕ 7,
1910, σ. 192.

⁵ Ἄθ. Παπ. Κεραμέως, Ἔνθ' ἄνωτ.

⁶ G. Gerola, Χρ. Κρήτη Β', 1915, σ. 302 (εἰς ἔγγραφο τοῦ 1118).

οὗτος ὁ μακάριος διάγων καὶ ζῶν κατὰ Θεὸν εὐσεβῶς ἐν τῷ ἐπιλεγμένῳ τῆς Κρήτης Κάστρῳ»¹. Ὁρθῶς συσχετίζει ὁ Λαοῦρδας² τὸ Κάστρον τοῦτο πρὸς τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον. Σύμφωνα ὅμως πρὸς ὅσα ἐλέχθησαν ἀνωτέρω «τῆς Κρήτης Κάστρον» = τὸ φρούριον τοῦ Χάνδακος!

Βίος Στεφάνου τοῦ νεωτέρου († 28 Νοεμβρ. 767)³ συγγραφεὶς τῷ 808⁴. «Οὗτος γὰρ ὁ γεννάδας (ἄββᾶς Παῦλος) κατεσχέθη ὑπὸ Θεοφάνου ἀρχισαυρατοῦ τῆς νήσου τὸ ἐπίκλην Λαρδοτύρου καὶ προσήχθη ἐν τῷ λεγομένῳ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρακλείου». Οὐδέτερος τῶν δύο τελευταίων χρησιμοποιοῦσάντων τὸ χωρίον ἐσημείωσεν ὅτι τὸ χωρίον εἶναι σημαντικώτατον διὰ τὴν μνείαν τοῦ Ἡρακλείου ἐπὶ τῆς θέσεως τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ὁ Χάνδαξ. Ὡς γνωστὸν τὴν μαρτυρίαν περὶ τῆς πόλεως ταύτης ἔχομεν ἐκ τοῦ Στράβωνος (X, 476, 484) τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ ἦτο Κνωσία. Κοινῶς δὲ πιστεύεται ὅτι ἕως οὗ τῷ 1822 ἐν Κρήτῃ οἱ λόγιοι ἐπαναστάται ἀνέστησαν τὸ τεθαμμένον τοῦτο ὄνομα τῆς μικρᾶς πόλεως, ἐπινείου τῆς ἐνδόξου Κνωσοῦ, τοῦτο ἦτο ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἀνύπαρκτον. Ὁ Ξανθοῦδιδης μάλιστα, πραγματευόμενος περὶ τοῦ θέματος, ἐπάγεται «ἄλλο ὅμως ζήτημα, ἂν ἔπρεπεν ὅλως διόλου νὰ μεταβληθῇ τὸ τόσον λαμπρὰν μεσαιωνικὴν ἱστορίαν ἔχον Κάστρον καὶ νὰ λάβῃ τὸ ἄσημον ἄλλως ὄνομα τοῦ ἀσήμου πολυχίνου Ἡρακλείου»!⁶ Ἀπεναντίας νομίζω ὅτι ὀρθῶς ἐδόθη τὸ ὄνομα τὸ ὁποῖον εἶχεν ἡ πόλις μέχρι τῆς καταλήψεώς της ὑπὸ τῶν Ἀράβων (827), οἱ ὁποῖοι, φαίνεται, περιεχαράκωσαν ἀπλῶς αὐτὴν διὰ τοῦ χάνδακος (τάφρου), Κρήτην καὶ Κάστρο τὸ πρὶν καὶ Ἡράκλειον καλουμένην⁶.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

¹ Παρὰ Λαοῦρδα, «Κρητ. Χρονικά» Ε', σ. 34.

² Αὐτόθι σσ. 35-36. Ὁ Λαοῦρδας επικαλεῖται τὴν ἄποψιν τοῦ Ν. Πλάτωνος «ὅτι τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον ἀνομάσθη Κάστρο κατὰ τὴν β' βυζ. περίοδον» (961-1204). Ἄλλ' ἤδη ὁ Στέφ. Ξανθοῦδιδης, θεωρεῖ «ὡς βέβαιον ὅτι ἀπὸ τῆς ἀνακτίσεως τῆς νήσου ὑπὸ Νικηφόρου Φωκᾶ (961), ἐκάλεσαν τὸ ἀραβικὸν φρούριον, τὸ ὁποῖον κατέστησαν πρωτεύουσαν τῆς νήσου, Κάστρον», Χάνδαξ - Ἡράκλειον, ἐν Ἡρακλείῳ 1927, σ. 29. Περὶ τῶν τειχῶν τοῦ Χάνδακος κατὰ τὴν δευτέραν βυζ. περίοδον διέλαβεν ὁ Νικ. Πλάτων, «Κρητ. Χρον.» Α', 1947, σσ. 239-248 καὶ Δ', 1950, σσ. 353-360.

³ Παρὰ Λαοῦρδα, Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 51, Γ. Κ. Σπυριδάκη, ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σ. 64.

⁴ Σπυριδάκης, ΕΕΒΣ ΚΑ', 1951, σ. 65.

⁵ Χάνδαξ - Ἡράκλειον, σ. 145. Ταῦτα περίπου εἶχε παρατηρήσει ὁ Ξανθοῦδιδης καὶ ἐν ΕΕΒΣ Γ', 1926, σσ. 61-62, ὅπου καὶ μνεία τοῦ παρὰ Μπουνιαλῆ Κρήτη=Candia πόλις. Ὁ Ε. ὑπέθεσεν ὅτι τὸ σημερινὸν Ἡράκλειον ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε κτισθῆ καὶ εἰς ἣν θέσιν ἔκειτο τὸ Μάτιον, ἀρχαία πόλις τὴν ὁποίαν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας ἀπέδειξεν ὁ Ν. Πλάτων, «Κρητ. Χρον.» Α', 1947, σσ. 14-21, ἀνύπαρκτον (πολισμάτιον!).

⁶ Ἀλλὰ καὶ περὶ τούτου ἄλλοτε πλείονα.